

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE İŞ ORTAMI
VE KOBİ DESTEK PROGRAMLARI:
KOBİ'LERİN VE KARŞILIKLI TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA

ALİ AYCI
ZAKİR AVŞAR
İ. İLHAN HATİPOĞLU

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE İŞ ORTAMI
VE KOBİ DESTEK PROGRAMLARI:
KOBİ'LERİN VE KARŞILIKLI TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA

ALİ AYCI
ZAKİR AVŞAR
İ. İLHAN HATİPOĞLU

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE İŞ ORTAMI VE KOBİ DESTEK PROGRAMLARI: KOBİ'LERİN VE KARŞILIKLI TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

ERI Rapor No: 5

Yazarlar

Ali Ayıcı

Zakir Avşar

İ. İlhan Hatipoğlu

ISBN 978-601-7805-74-6

Baskı 2020, Almatı

© Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

Avrasya Araştırma Enstitüsü (AAE), 2020.

Adres:

Almalı Avdanı, Mametova 48, 050004 Almatı, Kazakistan KAZAKHSTAN

Tel: +7 (727) 279 97 94 Fax: +7 (727) 279 24 26

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	7
GİRİŞ.....	9
1. KAZAKİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER.....	15
2. KIRGIZİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER.....	21
3. ÖZBEKİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER.....	27
4. TÜRKMENİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER.....	33
5. AZERBAYCAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER.....	39
6. TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KARŞILIKLI TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER.....	43
7. SONUÇ	47
8. KAYNAKÇA	51

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İş Ortamı ve KOBİ Destek Programları: KOBİ'lerin ve Karşılıklı Ticaretin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma

Dr. Ali AYCI, KOSGEB UZMANI

Prof. Dr. Zakir AVŞAR, AHBV Ü, İLETİŞİM FAKÜLTESİ

İ. İlhan HATİPOĞLU, A.Ü. GENEL SEKRETERİ

Öz

KOBİ'ler sosyal ve ekonomik katkıları ile ülke ekonomilerinin temel yapı taşlarıdır. KOBİ'lerin artan önemi ile liberal ekonomilerde yeni girişimcilerin sayısının artırılması ve mevcut işletmelerin desteklenmesine yönelik iş ortamının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada eski SSCB ülkelerinden ayrılan beş ülkenin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) iş ortamının araştırılması, iş ortamının geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulması ve beş ülkenin kendi arasındaki ticareti geliştirmek üzere oluşturulabilecek bir destek modelinin önerilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında ikincil verilerin değerlendirilmesi yolu ile nitel analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, İş Ortamı, KOBİ, Devlet Destekleri

Jel Sınıflandırması: M13, L26, M38

Business Environment and SME Support Programs in the Central Asian Turkish Republics: A Research on the Development of SMEs and Mutual Trade

Abstract

SMEs are the main building blocks of national economies with their social and economic contributions. With the increasing importance of SMEs in liberal economies, it is aimed to increase the number of new entrepreneurs and to develop a business environment to support existing enterprises. In this study, it is aimed to investigate the business environment of five countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Azerbaijan), to make suggestions for improving the business environment and to propose a support model that can be formed to improve trade between the five countries. In the scope of the research, a qualitative analysis was made by means of evaluation of secondary data.

Keywords: Entrepreneurship, Business Environment, SME, Government Supports

Jel Classification: M13, L26, M38

GİRİŞ

Giriş

Ağustos 1991’de Baltık Cumhuriyetleri ve Ukrayna parlamentosu bağımsızlık kararı alması sonrası Brest şehrinde bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanlarının (Bağımsız Devletler Topluluğu-BDT), kurulmasıyla ilgili imzaladıkları protokol uzun süredir can çekişen Sovyetler Birliği’nin sonunu hazırlamıştır. SSCB’nin dağılması, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için tarihi bir dönüm noktası olmuş, bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti hemen tanıyarak bu ülkelerle başta kültürel olmak üzere çeşitli alanlarda münasebetlere başlamıştır (Çapa, 2019: 1). SSCB dönemindeki planlı ekonomide birlik üyesi her ülke farklı alanlarda uzmanlaştırılmıştır. Örneğin Türkmenistan’da pamuk tarımına önem verilmiştir. Literatürde “Hollanda Hastalığı” olarak yer alan ve kalkınması sadece doğal kaynak ihracatına bağlı olan bir ekonomi, son derece risklidir. Hollanda Hastalığına yakalanan ülkelerde ilk aşamada ekonomik kazanımlar görülür ve kısa vadeli bir kaynak girişi ile ulusal para ciddi anlamda değer kazanır. Sonrasında sermaye ticarete konu olmayan sektörlerle kaçarak ve üretim toplumundan tüketim toplumuna geçiş hat safhaya ulaşır. Son aşamada da artık sanayisizleşme (de-industrialization) meydana gelir (Boyraz, 2014). Bozkuş ve Kahyaoğlu (2018: 360) çalışmalarında Kazakistan Ekonomisinde “Hollanda Hastalığı” hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Soyak ve Nesirova da (2003: 7) Azerbaycan için Hollanda Hastalığı nedeniyle rekabet gücü, zayıflayan petrol-dışı ticari sektörlerin varlığına vurgu yapmaktadır. Destek, Okumuş ve Yıldırım (2017: 225) çalışmalarında tarım sektöründe Hollanda Hastalığının yalnızca Azerbaycan için geçerli, Kazakistan ve Kırgızistan için geçerli olmadığı, Özbekistan için ise herhangi bir ilişkinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Mercan ve Göçer (2014: 251) in 1990-2011 dönemi verileriyle, panel veri analizi çalışmalarının sonucunda Hollanda Hastalığının Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu hipotezini reddetmişlerdir. Bununla birlikte Petrol ve doğal gaz fiyatlarının yüksek olmasından dolayı, ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri tam olarak görülmemekle birlikte enerji fiyatlarının düşmesi bu ekonomileri de önemli ölçüde etkileyecektir (Mercan ve Göçer 2014: 268). Hollanda Hastalığına yakalanıp, yakalanmadıkları akademisyenler tarafından tartışılmakla birlikte araştırma kapsamındaki ülkelerin ekonomilerini belli başlı sektörlerle bağımlılıktan kurtarıp girişimcilik ortamını iyileştirme yönünde yoğun çaba sarf ettikleri görülmektedir.

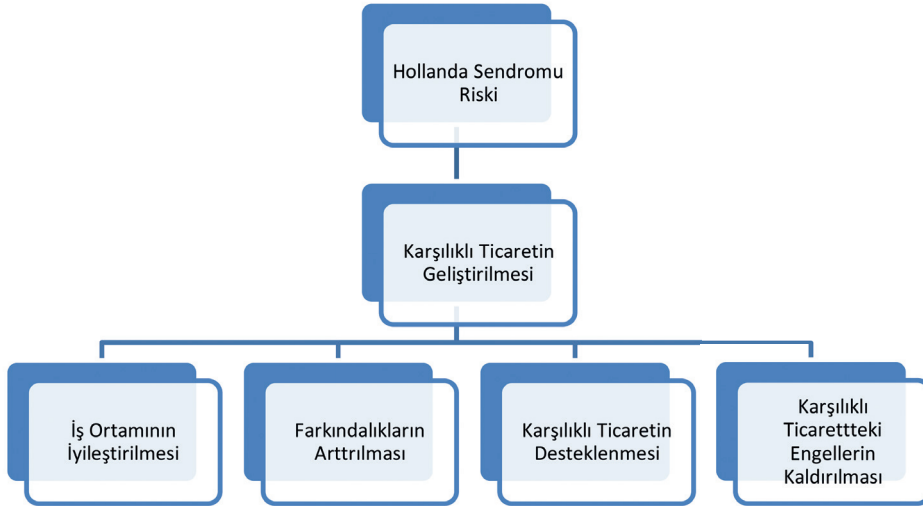
Ülkelerin uzun dönemli istikrarı için hayati olan orta sınıfın gelişmesine zemin hazırlayarak yeni iş ve istihdam imkanları oluşturması açısından KOBİ’ler büyük önem taşımaktadır. Özellikle geçiş döneminde işini kaybeden binlerce insan olduğu göz önüne alındığına Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için konu daha kritik öneme sahip hale gelmektedir. Makro iktisatçılar, araştırmacılar ve akademi dünyası tarafından KOBİ’ler, geçiş halindeki sistemsel değişimin karmaşık görevi bağlamında algılanmaktadır. Geçmişin merkezi olarak planlanmış ekonomileri, dikey bağlantıları ile her zaman sistematik olarak planlı miktarları sunma kabiliyetine sahip devasa üretim birimlerini temel alan ekonomik kalkınmaya eğilimli olmuştur (Hübner, 2010: 2). Çeşitli doğrudan sübvansiyon biçimlerini içeren hükümet desteği, en büyük birimlere yoğunlaşmakta ve onları kendi ülkelerinde tekel konumlarında özendirerek yabancı rekabetten korunmaları için çaba sarf etmektedir. Hedef pazar modelinde, merkezi olarak planlanmış ekonomilerin yönettiği (iş yaratma, ulusal uzmanlaşmayı belirleme, uluslararası rekabet edebilirliği geliştirme vb.) ticari fonksiyonların KOBİ’ler başta olmak üzere özel sektör tarafından daha iyi yerine getirilmesi beklenmektedir (Hübner, 2010: 2).

En temel düzeyde etkili hükümet politikaları; yerli ve yabancı yatırımlar için iş ortamını iyileştiren, etkili fikri mülkiyet hakları rejimleri kuran, bilgi akışını ve öğrenmeyi geliştiren kurumsal bir taban oluşturabilir. Bu genel politikaların ötesinde, çoğu hükümetler ayrıca piyasa başarısızlıklarını gidermek için endüstri ve firma düzeyinde müdahalelerde bulunmaktadır (Kuriakose, 2013: 49). Asya ülkelerinden ve gelişmiş ekonomilerden edinilen deneyimler, yenilikçi KOBİ'lerin ve bilgi tabanlı işletmeler oluşturma'nın kalkınmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, kamu politikası, firma büyümesini engelleyen piyasa başarısızlıklarının hafifletilmesine olanak sağlayan bir ortam için çok önemlidir (Kuriakose, 2013: 15).

Girişimcilik eko sisteminde kamu politikalarının en etkin araçlarından birisi KOBİ'lere verilen destek ve teşviklerdir. Bir taraftan iş ortamı iyileştirilip, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki KOBİ ve girişimciler desteklenirken, diğer taraftan Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki nispeten düşük düzeyde kalan ticari işbirliğinin geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. 1990 yılında Türkiye'de KOBİ'leri desteklemek üzere kurulmuş olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), hedef kitlesindeki yaklaşık 3,5 milyon KOBİ ve girişimci adaylarını farklı destek programları ile desteklemekte olup yaklaşık 30 yıllık tecrübesi ile bir çok ülkenin örnek alabileceği destek modellerini oluşturmakta ve uygulamaktadır.

Bu çalışmada Hollanda hastalığı riskine karşı Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde girişimcilik eko sistemi ne durumdadır? Nasıl geliştirebilir? Sosyal ve Psikolojik yakınlığı bulunan Türkiye ile ticaret nasıl artırılabilir? Sorusunun cevabı aranmaktadır. Girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi ile karşılıklı ticaretin artırılması, ile Hollanda riskinin en alt seviyeye indirgenmesi mümkündür.

Tablo 1: Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında, beş Orta Asya Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'daki iş ortamı ile KOBİ'lere yönelik destek programlarının araştırılması, KOBİ ve girişimcilerin geliştirilmesi ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ortak ticari işbirliğini geliştirmeye yönelik destek modeli önerilerinde bulunulması amaçlanmaktadır. Araştırma

kapsamında Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan'da kendi işini kurmak isteyen girişimci adaylarına ve KOBİ'lere yönelik uygulanan destek ve teşvik programları; akademik çalışmalar, ulusal/uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar ve ilgili kuruluşların web sitelerinin araştırılması suretiyle ortaya konulmuş, sonrasında araştırma kapsamındaki ülkelerdeki işletme ortamı ile Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki karşılık ticari ilişkilerin geliştirilebilmesine yönelik destek programı önerisinde bulunulmuştur.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki ilgili kurumlarla ve KOBİ'lerle bire bir görüşme imkanı olmaması araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Veriler konusunda da önemli sıkıntılar bulunmaktadır IBRD, Dünya Bankası gibi kurumlar raporlarında verilerin sağlanması ve güvenilirliği noktasındaki sıkıntıları belirtmişlerdir. Veri problemi konu ile ilgili yürütülen akademik çalışmaları da oldukça sınırlamış olup araştırmalarımız kadarıyla bu Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki girişimcilik eko sistemine ilişkin bir çalışma yürütülmemiştir. Bu çalışma Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki girişimcilik eko sisteminin araştırılması adına öncü çalışmalardan birisi olup sonraki çalışmalarda Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki KOBİ'lerin sorunları ve destek beklentilerine yönelik yürütülecek saha araştırmalarının ve istatistiksel analizlerinin literatüre ve pratik uygulamalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KAZAKİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER

Kazakistan'da İş Ortamı, KOBİ Destek Sistemi ve Öneriler

Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olup Kazakistan'da Türk girişimcilerin gıda sektörü, ilaç-kimya sanayisi, inşaat, otelcilik ve imalat alanlarında öne çıktıkları görülmektedir. Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan'daki 17. büyük yatırımcı konumunda olmakla birlikte enerji dışı sektörlerdeki yatırımlar açısından 4. sırada yer almaktadır (MFA Kazakistan, 2019a). Başlıca ticaret ortakları; Çin, Rusya, İtalya, Hollanda, Almanya ve Türkiye olan Kazakistan'ın ihracat kalemleri sıralamasında; ham petrol ve türev ürünleri, radyoaktif elementler, maden, gıda, demir-çelik ürünleri öne çıkarken başlıca ithalat kalemlerini: otomotiv, petrol yağları, ilaç, iletişim cihazları, hava taşıtları, makine oluşturmaktadır (MFA Kazakistan, 2019b). 2015 yılında dış ticaret hacmi 351 milyar dolar seviyesinde olan Türkiye ihracatının sadece 1,9 milyar doları (%0,5) Kazakistan ile gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan 2015 yılında 76,5 milyar dolarlık Kazakistan ithalatının yaklaşık 2 milyar doları (%2,6) Türkiye'den gerçekleştirilmiştir (Yücememiş, Arıcan ve Alkan, 2017: 163).

Kazakistan ekonomisinin rekabet gücünün artırılması için yeniden yapılanma çalışmaları yürütülmekte, SSCB'den miras kalan endüstriyel ve teknolojik yapıdaki kusurlar, zayıf iç entegrasyon, üreticilerin uygulamaya ilişkin eksiklikleri, altyapı ve pazara ilişkin aktörlerin gelişimi gibi sorunların çözümü için çaba sarf edilmektedir (Taxanova, vd., 2016). Bu kapsamda 1995 yılında girişimciler üzerindeki vergiler azaltılmış, küçük işletmelerin ticaret ve aracı faaliyetlere yoğunlaşma eğiliminde olduğu göz önüne alınarak, yeni yasalar ile küçük ölçekli sanayi desteklenmeye gayret gösterilmiştir (Lasch, Dana ve Mueller, 2009: 49). Tüm bu çabaların neticesinde Kazakistan 2018 yılında İş yapma sıralamasında 190 ülke içerisinde 28. sırada yer almaktadır (Dünya Bankası, 2019).

Bununla birlikte yenilikçi faaliyetler henüz sosyal ve ekonomik kalkınmanın merkezinde olmayıp, temel teknolojik atılımlar ile yoğun araştırma ve geliştirme gelişimine dair işaretler bulunmamaktadır. Kazakistan ekonomisinde yeni gelişmelere karşı ön yargılı olunması ve yeniliğe olan düşük talebin yanı sıra verimsiz yapı ve mevcut ekipmanların fazlalığı teknoloji gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir (Taxanova vd., 2016: 1037). KOBİ'lerde devlet destekleri ile ilgili farkındalık eksiklikleri bulunmaktadır ya da destekler sınırlı bir gruba yönelik olduğu için duyuru yapılmamaktadır (Taxanova vd., 2016: 1040) tarafından Kazakistan'daki 300 KOBİ'nin sahip ve yöneticilerine yönelik yürütülen anket çalışması sonuçları KOBİ'lerin %78'inin teknoloji geliştirme ajansı tarafından verilen hibeleri duyduğunu, %20'sinin duymadığını fakat gelecekte başvurmayı planladıklarını, %2'si denediklerini fakat başarılı olamadıklarını göstermektedir. Aynı çalışmaya göre anket katılımcıları, yenilikçilik yolundaki engelleri; finansal engeller (%29); yerli rekabet gücü düşük üretim ve hizmetler (%21); teknolojik engeller (%19); insan kaynakları engelleri (%15); yasal engeller (%9) ve idari engeller (%7) olarak sıralamaktadır (Taxanova vd., 2016: 1040).

KOBİ destek sistemi açısından diğer Türki cumhuriyetlerine nazaran daha ileride olan, Kazakistan'da KOBİ'lere fon sağlayan beş temel kurumsal yapı bulunmaktadır (Taxanova vd., 2016: 1043):

- Teknoloji Geliştirme Milli Ajansı: Yenilikçi iş girişimlerinin yatırım ve finansman projelerine finansal destek sağlamakta olup 2016 yılı itibariyle, 18 endüstriyel inşaat ofisi projesini finanse etmiş, 227 inovasyon hibesi vermiş, 116 teknoloji inkübasyonunda hizmet vermiştir. Yenilikçilik yarışmacısı 41 proje desteklenmiş, sunulan 122 projenin hayata geçirilmesi için

destek verilmiştir.

- İhracatı Geliştirme ve Destekleme Şirketi (Kaznex): İhracat için Kazakistan ürünlerinin (inovasyon dahil) tanıtımına yönelik bilgi ve analitik destek sağlamaktadır. Pazarlama ve yönetim alanında araştırmalar yapan merkez; danışmanlık, bilgi ve teknoloji, yazılım ürünleri geliştirmekte, ekonomideki sektörler ile ilgili bilgi paylaşımı yapmaktadır.
- Kazakistan Yatırım Fonu: İleri teknolojiler kullanarak, hammadde işlemlerini yürüten işletmelerin sermayesine yatırım yaparak finansal destek sağlamaktadır.
- Kazakistan Kalkınma Bankası: Yenilikçi projeler, kamu yatırımlarının verimliliğinin artırılması, endüstriyel altyapı ve işleme endüstrisinin geliştirilmesi ve ekonomiye yatırım çekilmesi için finansal destek sağlamaktadır (Taxanova, vd., 2016).
- Girişimciliği Geliştirme Fonu (DAMU): Kazakistan'da işletmeleri destekleyen kurum ve kuruluşların başında Kazakistan Cumhuriyeti hükümeti kararı ile 1997 yılında kurulan DAMU gelmektedir. DAMU, 2001 yılından önce yerli üreticileri destekleyici tedbirler programı ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile Asya Kalkınma Bankası'nın kredilerinde devlet bütçesinin yönetimi için bir ajans olarak görev yaparken, 2002 yılından itibaren küçük işletmelere doğrudan kendi fonlarından kredi vermeye başlamıştır. DAMU, 2004-2006 döneminde «Ulusal bütçeden küçük işletmeler için borç verme programı» ve «Küçük kasabalar» geliştirme programını, 2005-2007 döneminde, proje finansmanı ve leasing programını, Kazakistan'da mikro kredinin geliştirilmesi programını ve garanti programları yoluyla küçük işletmeleri desteklenmesi programlarını uygulamaya koymuştur. 2013 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kararıyla, kalkınma kurumlarını, finansal kuruluşları ve ulusal ekonomi kalkınma yönetim sistemini optimize etmek için DAMU fonlarının tamamı özel işletme statüsündeki Baiterek Ulusal Yönetim Holding'e devredilmiştir. 2010'dan sonra DAMU Fonu, işletmelere kredi faiz sübvansiyonu ile girişimcilere kredilerinde garanti sağlanmasına mali aracı ve "Business Road Map 2020" kapsamında eğitim ve danışmanlık programlarında yürütücü olmuştur (DAMU, 2019a).

KOSGEB'e muadil kurum olan "Damu'nun 18 girişimcilik hizmet merkezi, 188 girişimcilik destek merkezi, 14 mobil girişimcilik destek merkezi, 21 inkübatörü, 16 merkezi yapısı bulunmaktadır. Bu mekanizmalar ile KOBİ ve girişimcilere yönelik 140'dan fazla destek sunulmaktadır. Damu'nun tüm desteklerin anlatıldığı bir web portalı (<https://business.gov.kz/kz/>) bulunmakla birlikte işletme ve girişimciler kendilerine uygun desteği bulmakta zorlanmaktadır (Taxanova vd., 2016).

DAMU destek programları; yeni girişimciler için programlar, aktif işletmeler için programlar, kadın girişimciler için programlar, İşletme yol haritası 2020 programları ve geçici fonlar olmak üzere 5 başlıkta sunulmaktadır. Bu programlarda, farklı bölgeler için farklı finans kaynakları tarafından sağlanan krediler ile eğitim, kitle fonlaması, krediler, sübvansiyonlar (düşük faiz oranları) ve garantiler sunulmaktadır (DAMU, 2019b). Kazakistan'da devlet kredi sicili ve özel kredi bürosu bulunmaktadır. Finansal okuryazarlık programlarında Finans Bakanlığı sosyal network oluşturarak girişimcileri desteklemekte finansal okuryazarlığı artırmaktadır. Ayrıca KazMicroFinance kuruluşu kişilerin ve KOBİ'lerin finansal okuryazarlığının geliştirilmesi için projeler yürütmektedir (OECD, 2018a).

Kazakistan'da yenilikçi girişimciliğin desteklenmesine ilişkin önlemler çoğu zaman birbirine bağlı değildir, bu da çabaların ve eşgüdümlü eylemlerin tekrarlanmasına yol açmaktadır (Taxanova vd., 2016: 1034). Potansiyel girişimciler için girişimcilik eğitim programı sunan iki temel program işletme danışmanlığı ve genç girişimciler okuludur. Fakat bu programlar birkaç işletme ile sınırlı kalmıştır (OECD, 2018b: 144). OECD, Kazakistan girişimcilik raporunda KOBİ'lerin Kazakistan ekonomisine katkısının düşük olması sebebiyle sunulacak destek teşvik programlarının; beceri, yenilikçilik kabiliyetlerini geliştirmesi, genç ve kadın girişimciliği özendirmesi, doğrudan yabancı yatırım ve KOBİ'ler arasındaki bağları kuvvetlendirecek şekilde hazırlanmasını önermektedir. Girişimci adaylarının daha sıkı bir şekilde analiz edilmesi, girişimcilik eğitimlerinin artırılması, eğitim sürelerinin uzatılması, danışmanlık ve mentörlük desteklerinin sağlanması ve eğitim alanların başlangıç sermayelerine ulaşabilmeleri sağlanmalıdır (OECD, 2018b: 144).

Kazakistan pazarında Türkiye'den gelen ürünler; kaliteli olarak değerlendirilmekte ve güven duyulmaktadır (Ercan, 2009: 75). Bu algı karşılıklı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemlidir. KOBİ'lere yönelik desteklerin koordine edileceği bir yapının kurulması, finansmana erişimin kolaylaştırılması, girişimciliğin özendirildiği destek programlarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ile destekler ve girişimcilik konusundaki etkin bilgilendirme faaliyetleri yürütülmesi girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi adına oldukça önemlidir.

2. KIRGIZISTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER

Kırgızistan'da İş Ortamı, KOBİ Destek Sistemi ve Öneriler

16 Aralık 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile Kırgızistan arasındaki stratejik ortaklık seviyesindeki siyasi, ekonomik/ticari, askeri, kültür/egitim, sağlık, ulaştırma alanları başta olmak üzere çok boyutlu ilişkiler, 200'ün üzerindeki anlaşma ve protokol çerçevesinde sürdürülmektedir (MFA Kırgızistan, 2019a). Kırgızistan'da Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) öncülüğünde kurulan, yıllık harcamaları Türkiye genel bütçesinden karşılanan ve Türkiye'de denkliği kabul edilen Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, yatırım ve istihdam alanında Kırgız ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır (DEİK, 2012: 19). Başlıca ticaret ortakları Çin, Rusya, Kazakistan ve Türkiye olan Kırgızistan, başta radyoaktif elementler, bakır olmak üzere bazı ürünleri ihraç etmekte, petrol yağları, tekstil ürünleri, otomotiv, gıda ürünlerini hurda, tekstil, pamuk, taze sebze/meyve ise ithal etmektedir (MFA Kırgızistan, 2019b).

İzole olmuş coğrafi konumu, altın dışında doğal kaynaklarının diğer komşu ülkelere göre sınırlı olması ve görece dar iç piyasası Kırgızistan'a gelen doğrudan yabancı sermayeyi sınırlamaktadır (DEİK, 2012: 15). Kırgızistan'ın dış ticaret yapısının çevre ülkeler odaklı olduğu görülmekle birlikte son yıllarda İsviçre'ye olan altın ihracatı, İsviçre'yi Kırgızistan'ın ihracatında üst sıralara yerleştirmiştir. 1995-2012 yılları arasında sermaye girişleri toplamında Türkiye, 260,4 milyon dolarlık sermaye yatırımı ile Kazakistan, Kanada, İngiltere ve Rusya'yı takiben beşinci ülke olup Türkiye'yi Almanya, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti takip etmektedir (DEİK, 2012: 14).

Ağustos 2015'te eski Sovyet cumhuriyetleri arasında malların, sermayelerin, hizmetlerin ve insanların tek pazarda serbest dolaşımını sağlamak amacıyla kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'ne (EAEU) katılan Kırgızistan, Orta Asya devletleri arasında piyasa ekonomisine geçiş açısından en liberal ekonomik reformları uygulayan ülke olup, konvertibilite ve özelleştirmelerle özel sektörün ekonomiye katılımı güçlendirilmiştir (DEİK 2012: 7). (Schröder ve Schröder 2017: 2). Kırgızistan, genel olarak bakıldığında yeni sisteme hızlı giriş yapmış, hızlı reformlar ekonomiyi büyütmüş ve firmalar için yeni fırsatlar sunmuştur. Bununla birlikte sosyal meseleler ve kırsal girişimcilik ihmal edilmiş, zengin ve fakir arasındaki farkın genişlemesiyle sadece büyük şehirlerdeki girişimci bir azınlık gelişmiş, pazar talebi ile mevcut işgücü becerileri arasında yanlış eşleşmeler gerçekleşmiştir (Lasch, Dana ve Mueller 2009: 51). Kırgızistan'da şeffaf olmayan idari uygulamalar ile ağır ve karmaşık bürokrasi yatırım açısından sorun teşkil etmektedir. Kırgızistan'da iş dünyasını ilgilendiren yasaların uygulanmasında zaman zaman tutarsızlıklarla karşılaşılabilen ve farklı kamu kurumlarının farklı uygulamaları söz konusu olabilmektedir (DEİK 2012: 16). Kırgızistanlı girişimcilerin beklentileri daha uygun bir iş ortamının oluşturulması olup bu iş ortamı yatırımların korunması, üretim maliyetlerini düşürecek destek ve teşvikler, ihracatın desteklenmesi gibi unsurları içermektedir (Schröder ve Schröder 2017: 3).

Kırgızistan hükümeti, 1990'ların sonlarında, KOBİ'lerin gelişimini desteklemek için bir dizi yasal düzenlemenin ardından, 2001–2005 yıllarında KOBİ gelişimi ve 2004–2005 yıllarında girişimcilik gelişimini bir devlet programı haline getirmiştir. Bu programlar idari engellerin azaltılarak uygun bir yatırım ortamı oluşturulmasını ve KOBİ'ler için ihracat fırsatlarını teşvik etmeyi amaçlayan reformların gerekliliğinin altını çizmektedir. Daha sonra, program finansal kaynakları birleştirmek ve KOBİ finans

mekanizmasını finansal sisteme entegre etmenin gerekliliğine yer vermiştir (Hasanova, 2018: 20). İş ortamı ile ilgili olarak vergi yönetimi kalitesinin düşüklüğü, hükümetin ekonomi politikalarının belirsizliği, yatırım projeleri finansmanında zorluklar, makroekonomik dengesizlik, tatmin edici düzeyde olmayan gümrük ve dış ticaret düzenlemeleri başta gelen sorunlardır. Bu sorunların kısmi çözümüne yönelik olarak 2007 yılında yürürlüğe giren Kırgızistan Küçük İşletmeleri Destekleme Kanununda çeşitli düzenlemeler yer almıştır. (Hasanov, Biybosunova ve Hasanova, 2009: 6). Söz konusu yasa ile KOBİ'lerin desteklenmesinin, Girişimcilik Gelişim Fonu'nun kurulmasının ve düşük faizli kredilerin temelleri atılmıştır. 2013 yılından itibaren ağırlık kazanan KOBİ'lere yönelik destek çabalarının çoğu idari engellerin azaltılmasını ve basitleştirilmiş vergi rejimlerinin yanı sıra bir dizi sektörel stratejiyi, garanti fonlarının oluşturulmasını ve Rusya Federasyonu hükümeti ile anlaşmayı içermektedir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Garanti Fonu KOBİ'leri desteklemek amacıyla 2013 yılında imzalanmıştır. Günümüzde fon Kırgızistan'ın her bölgesindeki temsilcileri ile birlikte yedi ticari banka ve Rus Kırgız Kalkınma Fonu ile birlikte faaliyet gösterilmektedir. 2017 yılı itibariyle 114'ü KOBİ olmak üzere 140 işletme için garanti sağlanmıştır (Hasanova, 2018: 20). Kırgızistan'da 2010 yılında KOBİ'ler için kurulan kredi garanti sistemi; 2015 yılına gelindiğinde 6 fona, 400 KOBİ yararlanıcı sayısına, mevcut 887 istihdamın desteklenmesine ve 332 yeni istihdama yol açmıştır (South-SouthWorld, 2015).

2014 yılı sonunda Rusya Federasyonu ile Kırgızistan Cumhuriyeti hükümetleri arasında yapılan bir anlaşma ile Rusya-Kırgızistan Kalkınma Fonu (RKDF) kurulmuştur. RKDF'nin misyonu, öncelikli sektörlerde piyasa oranlarının altındaki faiz oranlarıyla borç vererek, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınmasına ve yeni ürün/hizmetler ile finansal sektörün gelişimine katkıda bulunmaktır. Fonun sermayesi 500 milyon dolar olup, yalnızca Rusya Federasyonu Hükümetinin kaynaklarından oluşmaktadır. 2016 yılında RKDF, toplam 82 milyon dolarlık finansman ile 614 KOBİ'yi desteklemiştir. Fon, tarım, tekstil, imalat ve ulaştırma sektörlerinde KOBİ'lere kredi kullandırmıştır (Hasanova, 2018: 21).

Çeşitli uluslararası kuruluş tarafından da girişimciliğe yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) desteği ile 2017 yılında yerel girişimcilere destek ve girişimciliğin geliştirilmesi için danışmanlık girişimcilik destek merkezi kurulmuştur (Khodzhaeva, 2017). Avrasya Kalkınma Bankası (EDB) ve Kırgızistan Halk Bankasının, 5 milyon dolar tutarında kredi anlaşması imzalayarak oluşturduğu fon ile Mikrofinans Destek Programı kapsamında, ülkenin finansal kuruluşlarına kredi tahsis edilmiştir (ERI, 2016).

Kırgızistan'da KOBİ'ler GSYH'nin ve ihracatın %42'sini oluşturmakta, işgücünün %95'ini istihdam etmektedir; Kırgız ekonomisi içerisinde büyük öneme sahip KOBİ'ler orantısız bir şekilde finansmana erişim sıkıntısı çekmekte ve kredi alamayacağını düşünmektedirler (Dünya Bankası 2010: 7). Kırgızistan'da veri hazırlama ve verilere ulaşma sıkıntılı bir konu olup veri eksikliğinden dolayı Kırgızistan 190 ülkenin yer aldığı iş yapma sıralamasında yer almamaktadır (Dünya Bankası 2019). Kırgızistan'da KOBİ destekleme ajansı ve devlet kredi sicili bulunmamaktadır (OECD, 2018b). Kırgızistan, girişimcilik ekosistemi olarak bu araştırma kapsamındaki en zayıf ülkelerden birisidir. OECD Kırgızistan izleme raporuna göre; KOBİ'lerin finansmana ulaşması, insan kaynakları geliştirme, işletmelerin uluslararasılaşması başlıkları destek bekleyen temel unsurlar olarak tavsiye edilmektedir. Tavsiyeler içerisinde yatırım destek ve teşviklerinin geliştirilmesi yer almaktadır. OECD 2014-2016 yıllarını kapsayan Kırgızistan'daki rekabetçi yapının geliştirilmesine yönelik çalışmalar; Bulgaristan,

İrlanda, İsviçre, İngiltere ile Türkiye'den katılım sağlayan uzmanlarla birlikte yürütülmüştür (OECD Eurasia, 2016: 5). Finansmana erişim noktasında girişimciler için finansal okuryazarlık programları KOBİ sektörü için sübvansede edilen programlarla birbirine bağlanmalı, KOBİ tanımı ciro ve çalışan sayısına göre yeniden belirlenmelidir (Tilekeyev, 2018: 24).

Girişimcilerin Türkiye'de eğitim görmesi ve Türk işadamlarıyla iş yapması Türkiye ve Türk işletmelerinin Kırgız girişimcilere rol model olmasında etkilidir (Kızıldağ ve Özkara, 2017: 641). Karşılıklı ticari işbirliğinin geliştirilmesinde Türkiye'deki uluslararası eğitim programlarının nitelik ve niceliğinin artırılması yerinde olacaktır. KOSGEB benzeri bir yapılanma ile Kırgızistan'da girişimcilik kültürünün geliştirilmesinin, girişimcilik eğitimlerinin Türkiye'den gönderilen eğitmenler tarafından verilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Üretime yönelik makine teçhizat alımının desteklendiği, proje yazma kültürünün geliştirilerek proje bazlı destekler verilmesi de verilen desteklerin etkinliğini artıracaktır.

3. ÖZBEKİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER

Özbekistan'da İş Ortamı, KOBİ Destek Sistemi ve Öneriler

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir (MFA Özbekistan 2019a). Özbekistan'ın başlıca ticaret ortakları Çin, Kazakistan, Rusya, Türkiye, Güney Kore olup, başlıca; petrol gazları, otomotiv, pamuk, bakır, radyoaktif elementler, altın, yaş meyve, çinko ihraç etmekte ve otomotiv aksamaları, ilaç, petrol yağları, ahşap ürünleri ve otomotiv ithal etmektedir (MFA Özbekistan 2019b). Türkiye'nin, 2004 yılından bugüne kadar Özbekistan'a yapmış olduğu resmi kalkınma yardımlarının toplam tutarı 75 milyon dolar, Türk şirketlerinin Özbekistan'daki yatırım tutarı, 1 milyar dolar civarındadır (MFA Özbekistan, 2019b). Türkiye ile Özbekistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, ülkeler arasında yapılan anlaşma ve protokollere rağmen, henüz istenilen düzeye gelmese de artmaya devam etmektedir. Türkiye ile sıkı ekonomik ve ticari ilişki içinde olan Özbek ekonomisi için Türkiye büyük önem arz etmektedir. 2015 yılında 351 milyar dolar olan Türkiye'nin dış ticaret hacminin 1,2 milyar doları (%0,3) Özbekistan ile gerçekleştirilmiştir. Özbekistan tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen yaklaşık 16 milyar dolarlık dış ticaret hacminin 1,2 milyar doları Türkiye ile gerçekleştirilmiş ve Türkiye Özbekistan'ın dış ticaretinde %7,5'lik bir paya sahip olmuştur (Yücememiş, Arıcan ve Alkan, 2017: 163).

Özbekistan'ın geçiş sürecine yaklaşımı, hükümetin ekonomi üzerindeki kontrolünü bırakma konusundaki isteksizliği nedeniyle araştırma kapsamındaki diğer ülkelerden farklıdır. Bu isteksizlik özelleştirme uygulamalarına da yansyarak, tamamıyla özelleştirme stratejisini benimseyen diğer geçiş ülkesinden farklı olarak, Özbekistan'da özelleştirme için önce en küçük daha sonra kademeli olarak daha büyük işletmelerin özelleştirme stratejisi yürütülmüştür (Majidov, 2007: 145). Güçlü liderliğe odaklanan siyasi rejim, "Bağımsızlık İdeolojisi" olarak adlandırdıkları kişi ve işletmeler için yeni bir teşvik ve ceza seti oluşturmuştur (Majidov, 2007: 138). 2000'li yılların başlarına kadar Özbekistan, geleneksel girişimciliği ve işletme biçimlerini teşvik etmeyip, idarede ve hükümette kariyer aramaya yönelik yetenekleri teşvik etmiştir (Majidov, 2007: 163).

Kapitalizme yeni açılmakta olan Özbekistan'da işletmelerin önemli bir kısmı 1990'lardan sonra kurulmuş olup KOBİ'lerin ekonomideki önemi her geçen gün artmaktadır. Özbekistan yönetimi iş ortamındaki zorlukların farkına varmıştır. Özel sektörün gelişmesinin önündeki en önemli engel olan yabancı para birimine erişim için temel adımlar atılmış, fikri mülkiyet haklarının ve diğer işletme haklarının daha da güçlendirilmesi ve ticari ihtilafların gözden geçirilmesi için mahkemelerin kapasitesini artırılmıştır (EBRD, 2018b: 12). Şubat 2017'de Özbekistan Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanan "Eylem Stratejisi" ile devletin ekonomideki varlığını azaltmak, özel sektörün haklarını ve rolünü güçlendirmek, küçük işletme ve özel girişimciliğin gelişimini teşvik etmek ve yabancı yatırım çekmek, yatırım ortamını iyileştirmek, bölgedeki komşu ülkelerle ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda devletin stratejik olmayan şirketlerdeki etkisi azaltılmış ve devletin payına oranla orantılı hale getirilmiş, yolsuzlukla mücadele yasası kabul edilmiştir. Şirketlerin program dışı denetimleri kanunla sınırlandırılmış, vergi reformu başlatılmış, az da olsa serbest ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Hali hazırda Kamu-özel ortaklıklarıyla ilgili yeni mevzuat üzerinde çalışılmakta, KOBİ'ler ve devlet alımları yasasında iyileştirmeler yapılmakta ve devlet yatırım programlarının tasarlanma şekli yeniden düzenlenmektedir (EBRD, 2018b: 3). Özbekistan'da 2018 yılı resmi olarak girişimciliğin, yenilikçi fikirlerin ve teknolojinin desteklenmesi

yılı ilan edilmiştir (Mirziyoyev, 2017).

Son dönemdeki gelişmelere rağmen özel sektörün gelişimi için, kamu iktisadi teşebbüslerinin ticarileştirilmesi ve özel sektör işletmeleri ile eşit temele alınması gerekmektedir. KOBİ'lerin finansman ihtiyacı ağırlıklı olarak teminatlara dayanmakta ve KOBİ'lerin ihtiyaçları için yetersiz kalmaktadır. Özel sektöre uzun vadeli finansman ve KİT'ler ile eşitlik sağlamak için gerekli olan banka dışı finansman kanalları çok az gelişmiştir ve devletin finansal sektör üzerindeki hâkimiyeti, özel sektörün dezavantajıdır (EBRD, 2018a: 12). Lojistik problemleri, artan ticari bağlantılara karşı engel oluşturmaya devam etmektedir. Küresel ve bölgesel entegrasyonda önemli rol oynayan özel ekonomik bölgelerin daha donanımlı ve güçlü network yapılarının olmaları gerekmektedir (EBRD, 2018a: 16).

Devlet kredi sicili bulunmayan Özbekistan'da KOBİ destekleme ajansı sadece ihracatı destek fonu kapsamında fonlar sağlamaktadır. Özbekistan özel kredi bürosu ile küçük işletmeler kredi garanti programı bulunmakta olup Özbekistan merkez bankası tarafından finansal okuryazarlığının geliştirilmesi için çeşitli projeler yürütülmektedir (OECD, 2018: 52). Özbekistan, yerel girişimciliği geliştirmeyi ve tarım sektöründeki küçük işletmeler için fırsatlar oluşturmayı amaçlayan ekonomik reformları uygulamaya devam etmekte, Özbekistan milli bankası bu kapsamda mikro krediler vermektedir. Tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, işlenmesi ve ekipman alımında gerekli işletme sermayesi için 12 aya kadar destek sağlanmaktadır (Aliyeva, 2017). 2017 yılında girişimciliği geliştirme destek fonu oluşturulmuştur. Bu fon ile özel girişimciliğin faaliyetlerini korumak ve güvence altına almak için yasal mekanizmaların güçlendirilmesi, devlet destekleri için yeni araçlar geliştirilmesi, işletmelerin kredi kaynaklarına erişiminin kolaylaştırılması, yeni işlerin teşvik edilmesi ve Özbekistan'ın finansal ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır (The Tashkent Times, 2017). İhracat destekleme ajansı KOBİ'lere yönelik danışmanlık hizmetleri vermekte, toplantıları organize etmekte, ihracat sözleşmelerine destek olmakta, kredi ve finansal hizmetler vermektedir (OECD, 2017: 25).

Özbekistan hükümeti, KOBİ'ler başta olmak üzere özel sektörün ihracat potansiyelini güçlendirerek ihracat pazarlarını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Resmi verilere göre, KOBİ'lerin GSYH'ye katkısı 2005'de %38,5'den 2016'da %56,9'a yükselirken, KOBİ'lerin ihracatının toplam ihracata oranı 2008'de %14'den %28'e yükselmiştir. Gelişmiş ihracat teşviki politikaları ile bilgi eksikliği ve KOBİ'lerin pazarlara sınırlı bağlantıları gibi pazar başarısızlıkları giderilebilecektir. Özbekistan otoritelerince, KOBİ İhracat Teşvik Fonu (EPF) oluşturularak ihracatı teşviki için destekler iyileştirilmiş, hedef pazarlara daha iyi ulaşmak ve ihracatı çeşitlendirmek için genişleme planları hazırlanmış olmakla birlikte, KOBİ'lerin ihracatını desteklemek için daha fazla eylem gerekmektedir (OECD, 2017: 10).

Özel sektör, zor koşullara rağmen büyümekte olup, reformların ilerlemesi ve engellerin hafifletilmesi durumunda daha fazla gelişme potansiyeli bulunmaktadır. Piyasalardaki çarpıklıkların giderilmesi, kaçınılmaz olarak bazı işletmeleri kısa vadede olumsuz etkileyerek iflasa zorlayacaktır fakat bu olumlu yıkım süreci, özel sektörün gelişmesine yol açacaktır (EBRD, 2018b: 4). Dünya bankası iş girişim yapma raporuna göre Özbekistan 2017 yılında 74. sıradadır. OECD'ye göre işletmeler uluslararasılaşmaya yönlendirilmeli, danışmanlık ve eğitime ilişkin destekler genişletilerek uygulanmalıdır. Özbek işletmeler hedef ülkelerle bağlantı kurmakta zorlandığından ihracat networkleri ve diğer ülkelerde tanıtım ofisleri kurulmalıdır. Özbekistan, küçük ve orta ölçekli işletmeler de dahil

olmak üzere ihracatçı firmaların (KOBİ'ler) gelişmesine olanak sağlayan koşulları oluşturması gerekmekte olup son on yılda, hükümet KOBİ kalkınmasını öncelikli olarak tanımlamıştır (OECD, 2017: 3). Almanya ve Kore örneğinden hareketle OECD, Özbekistan'daki işletmelerin ihracatına yönelik olarak; pazar bilgisi sağlayacak danışmanlık hizmetlerinin verilmesi, ihracat tanıtım ağını yurtdışına yayılarak değer önerisi geliştirme ve ihracat geliştirme faaliyetlerinin etkisinin izlenmesi ve değerlendirilmesini önermektedir (OECD, 2017: 10).

Bilgi eksikliği yurtdışında iş yapmanın önündeki en büyük engel olup (OECD, 2017: 21), işletmelerin bilgilendirilmesine yönelik faaliyetler ve destekler büyük önem taşımaktadır. Özbekistan ile iş yapmak isteyen potansiyel ülkelerin, bilgi eksikliğini gidermeye yönelik Özbekistan işletmelerini bilgilendirmeleri, iş yapmak isteyen ülke yönetimlerinin de ortak işbirliği programları yürütmeleri gereklidir. Girişimcilik ve inovasyon gibi unsurların desteklendiği destek programlarının yanı sıra ihracata yönelik olarak hazırlanacak pazar araştırma raporlarının desteklenmesi, yurt dışı iş gezilerinin düzenlenmesine yönelik destekler, fuarlara katılımların desteklenmesi bilgi eksikliğini çözümüne yönelik olarak uygulanabilecek destek modelleri içerisinde yer almaktadır.

4. TÜRKMENİSTAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER

Türkmenistan'da İş Ortamı, KOBİ Destek Sistemi ve Öneriler

Türkiye, 27 Ekim 1991 tarihinde SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ve Aşkabat'ta ilk Büyükelçilik açan ülkedir. Türk işadamları, bağımsızlığın kazanıldığı ilk günden bu yana, Türkmenistan'ın kalkınmasına katkı sağlamakta olup Türkmenistan'da 600 civarında Türk firması kayıtlıdır (MFA Türkmenistan 2019a). Başlıca ticaret ortakları Çin, Rusya, İran ve Türkiye olan Türkmenistan'ın başlıca ihracat kalemleri; doğalgaz, petrol yağları, pamuk, altın, ham petrol, mineral, tekstil ürünleri, başlıca ithalat kalemleri ise; demir ve çelik ürünleri, inşaat malzemeleri, motorlu araçlar, altın ve petrol yağlarıdır (MFA Türkmenistan 2019b).

Türkmenistan'ın KOBİ'lere yönelik destek ve danışmanlık sisteminde Avrupa Birliği kurumları aktif rol oynamaktadır. Avrupa Birliği tarafından 2018 yılında Türkmenistan'da bir ofis kurularak KOBİ'lere yönelik 5.35 milyon Euro bütçeli bir fon oluşturulmuştur (Avrupa Birliği, 2018). Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ile Avrupa Birliği. Türkmenistan'da küçük işletmelere danışmanlık, katılımcı işletmelerin iş uygulamalarının iyileştirilmesi, KOBİ'ler için iş danışmanlığı ile birlikte sektörleri geliştirmeye yönelik faaliyetler için 262 Milyon Euro fon ayırmıştır (EBRD, 2018b). Girişimcilik konusunda zayıf ülkelerden birisi olan Türkmenistan'da işletmelere; Devlet Standartları Komitesi, mikro finans sağlayan devlet bankaları, Türkmenistan Odalar Borsalar Birliği, Vergi Yönetimi Bürosu ve Yabancı Yatırım Ajansı olmak üzere beş kurum tarafından destek verilmektedir (Birleşmiş Milletler 2003: 56). 1995 yılından sonra Avrupa Birliği ve Türkmenistan hükümeti tarafından ortaklaşa kurulan KOBİ Ajansı, girişimcilere işletme hukuku, vergi ve diğer ilgili konularda bilgi sağlamaktadır (Lasch, Dana ve Mueller 2009: 54).

Bağımsızlık öncesi merkezi planlama döneminde, Türkmenistan ekonomisi sadece pamuğa dayalıyken, sonrasında pamukla birlikte petrol önemli hale gelmiştir. Dünyanın en büyük 10 pamuk üreticisinden birisi olan Türkmenistan'da 1930'lu yıllarda pamuk ekonominin ana unsuru olmuş fakat pamuğun Rusya'ya dünya fiyatlarının altında satılmış olması ile ekonomiye katkısı istenilen düzeye ulaşamamıştır. İşleme tesislerinin bulunmaması nedeniyle pamuk, katma değer oluşturulamadan düşük fiyatlarla merkezi planlamacıların belirttiği fiyatlarla ihraç edilmiştir (Lasch, Dana ve Mueller, 2009: 53).

Türkmenistan'da iş yapmanın çeşitli zorlukları bulunmakta olup bir projede özellikle yabancı ülkenin katılımı varsa kararlar en üst düzeyde merkezileştirilmektedir. Bu durum, bağımsızlıktan sonraki yıllarda yaşanan kötü deneyimler, dış etki ve müdahaleleri önlemek için duyulan endişeler ve geleneksel Türkmen değerlerinin aşınmasını yansıtmaktadır (Gov.uk, 2019). Yerleşik bir hukuk devleti eksikliği, tutarsız düzenleyici uygulamalar ve uluslararası işletme normlarına aşına olmama yabancı yatırımların ülkeye gelmesine ve işletmelerin gelişmesine büyük engel teşkil etmektedir (PWC, 2010: 11). KOBİ'lerin sosyal ve ekonomik kalkınma ile ilgili devlet politikaları uygulanmalarına dahil edilmesine yönelik sektörel programlar bulunmadığından, devletin özel işletmelere yönelik destekleri oldukça sınırlıdır. Hükümetin işlevleri, devlete ait işletmelerin ekonomik yönetimi ile sınırlı olup yerel makamların girişimcilere yönelik destekleri de çok temel düzeydedir (ETF, 2015: 9).

Türkmenistan hükümeti, kalite, istikrar, mevzuatın şeffaflığı, krediye erişimin ve mali gelişmenin teşvik edilmesi ve sektörel bürokratik engellerin ortadan kaldırılması için Küçük ve Orta Ölçekli Girişimciliği Geliştirme Devlet Programı 2020'yi kabul etmiştir. Günümüzde özel sektör, enerji

sektöründeki işletmeler hariç, toplam Türkmenistan GSYH'nin %55'inden fazlasını oluşturmakta olup bu oranın 2020 yılına kadar %70'e çıkarılması planlanmaktadır (ETF, 2015: 9).

Girişimciliğin çok fazla düzenlemeye tabi, işletme kayıt maliyetlerinin oldukça yüksek olduğu, kayıt dışı mikro işletmelerin ve sokak satıcılarının çoğunluğunu oluşturduğu ve başarılı girişimci olabilmenin yolunun iyi bir avukat olmak veya hukuku yönlendirebilme gücüne sahiplikten geçtiği (Lasch, Dana ve Mueller, 2009: 54), Türkmenistan'da girişimcilik sistemi son yıllarda; bireysel girişimcilik faaliyetlerinin finansmanı, KOBİ'lere devlet desteği, mikro finansa ilişkin yasaların kabul edilmesiyle gelişmiştir. KOBİ'lere yönelik destekler neticesinde girişimci sayısı 2011 yılına oranla 2015 yılında %42,5 artmıştır (ETF, 2015: 8). Sanayi, tarım, ulaştırma, iletişim, bilgi teknolojisi ve telekomünikasyon sektörlerinde kurulan işletmelerin sabit varlık yatırımlarına %5 faiz oranı ve 10 yıla kadar vadeyle yerel ve yabancı para cinsinden kredi olarak verilmektedir (ETF, 2015: 9).

Türkmenistan'da 2018-2024 dönemi küçük ve orta ölçekli girişimciliği destekleme devlet programı ile Özbekistan'ın sosyo-ekonomik gelişimi, çeşitli sektörlerde ticari faaliyetlerin aktif hale getirilmesi, KOBİ'lerin ürettiği malların çeşitliliğinin ve hacimlerinin artırılması, dış pazarlarda rekabet edebilirliğinin artırılması, özel girişimciliğin gelişmesi teşvik edilmektedir (Turkmenistan Today 2018). Düzenlenen program içerisinde vergi istisnaları, krediler gibi finansal kaynakların sağlanması ve uzun vadeli krediler ile KOBİ'lere finansal ve lojistik destek sağlanması, KOBİ'ler için yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi, yatırımın teşvik edilmesi ve istihdam olanaklarının oluşturulması yer almaktadır. Ayrıca, kullanılmayan mülklerin, sabit varlıkların, binaların, tesis ve ekipmanların girişimcilere kiralanarak devlet mülklerinin kullanımının artırılması, ortak girişimler ve anonim şirketler kurarak ülkenin ihracat kapasitesinin ve ithalat ikame fırsatlarının artırılması, bilgi ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması, kitle iletişim araçlarının kullanımı, sergi ve bilimsel konferanslara ev sahipliği yapılması, KOBİ'lerin tanıtımı, olumlu kamuoyu oluşturulması yoluyla KOBİ'ler için bilgi desteğinin geliştirilmesi sağlanması amaçlanmaktadır (Uninfo, 2019).

Ülkenin kalkınma programlarında öncelik olarak ilan edilen özel sektörün rolü. Hidrokarbon ve gaz sektörü hariç, GSYİH'nın yüzde 68'ine ulaşıldığını tahmin ediyorlar. Bununla birlikte, güvenilir verilerin olmayışı, özel sektörün GSYİH'daki payının gerçekte ürettiği payın belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Holzhacker ve Skakova, 2019: 6).

Özel sektör gelişimini engelleyen ana engellerin başında ekonomideki ağır devlet varlığı, zayıf mülkiyet hakları, kaynaklara erişimin zorluğu, sabit ve aşırı değerlenmiş döviz kuru nedeniyle yerel para biriminin döviz kuruna rasyonel ve yavaş dönüşümü gelmektedir (Holzhacker ve Skakova, 2019: 5). Türkmenistan Avrupa İmar ve kalkınma bankası ülkeleri arasında rekabetçilik anlamında en az gelişmiş ve en çok alt yapı gereksinimi olan ülkelerden birisidir. Gaz ve petrol ihracatı gayri safi hasılanın yaklaşık üçte birini oluşturduğundan ekonomi doğal kaynaklara bağımlıdır fiyat dalgalanmalarından aşırı derece etkilenmektedir (Holzhacker ve Skakova, 2019: 21).

Veri sağlama ve veriye ulaşma, Türkmenistan için oldukça büyük bir problemidir. Etkin destek sisteminin kurgulanabilmesi için öncelikle düzenli veri kaynaklarının oluşturulması ve bu verilerin paylaşılması oldukça önemlidir. Veriye ulaşım sıkıntısı nedeniyle 190 ülkenin yer aldığı Dünya Bankası iş yapma kolaylığı indeksinde Türkmenistan yer almamaktadır.

Girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesinde KOSGEB destek modelleri örnek alınarak sektör ve teknoloji seviyesine göre destek modelleri kurgulanmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Yeni girişimci destek programları ile girişimci sayısının artırılması, düzenlenecek proje yönetimi eğitimleri ile proje kültürünün geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Bu tür girişimciliğin yeni geliştiği ülkelerde kuluçka merkezleri de oldukça önemli fonksiyonlar üstlenmektedir. Bu merkezlerde yeni kurulan işletmelerin işletme sabit giderlerini paylaşabilmesi, ihtiyaçları ile ilgili eğitim ve danışmanlık hizmetlerinden faydalanabilmesi ve kuluçka merkezleri ağının yurtdışı bağlantıları ile uluslararasılaşması mümkündür.

5. AZERBAIJAN'DA İŞ ORTAMI, KOBİ DESTEK SİSTEMİ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'da İş Ortamı, KOBİ Destek Sistemi ve Öneriler

30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olan Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir (MFA Azerbaycan 2019a). Azerbaycan'ın başlıca ticaret ortakları; Rusya, İtalya, Tayland, Türkiye, Hindistan, İsrail, Romanya olup, başlıca ham petrol ve türev ürünleri, gıda ürünleri (şeker), metal (işlenmemiş alüminyum), tekstil ürünlerini ihraç etmekte, makine ve donanımları, otomotiv, metal (altın), tütün mamulleri ve buğday ürünlerinin ise ithalatını gerçekleştirmektedir (MFA Azerbaycan, 2019b).

2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş ve bölgesel ticari ortaklardaki ekonomik yavaşlama 2016-2017 yıllarında Azerbaycan ekonomisinde sert bir daralmaya neden olmuş ve bu daralma Azerbaycan'ı petrol dışı ekonomiyi geliştirerek sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyümeye yönlendirmiştir. Aralık 2016'da Azerbaycan, devletin KOBİ sektörüne verdiği önemi göstermek üzere "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Düzeyinde Tüketim Malları Üretimi İçin Stratejik Yol Haritası"nı kabul etmiştir. Bu yol haritasında girişimcilik iklimi ve düzenlemelerinin KOBİ'lerin Azerbaycan GSYH'ye katkısını artıracak seviyeye getirilmesi, etkili finansal imkanlara ulaşmalarının sağlanması, KOBİ'lerin uluslararasılaştırılması, yerel pazarda kaliteli ürünlerin artırılması ve güçlü Ar-GE ile yenilikçiliğin desteklenmesi yer almaktadır (Musayev, 2017: 3).

Azerbaycan Cumhuriyeti Küçük Girişimciliğe Devlet Desteği Yasası, küçük işletmelerin sayısını ve yapısını belirlemekte olup 2011 yılı verilerine göre Azerbaycan'daki 96.257 işletmenin 80.066'sını (%83) küçük işletmeler oluşturmaktadır (CESD, 2012: 5). Azerbaycan'daki küçük işletmeler tam anlamıyla gelişmemiş olup, KOBİ'lerde rekabet oldukça düşük düzeydedir. Örneğin Kuriakose (2013: 33) çalışmasında, Gürcistan'daki KOBİ'lerin %67'sinin çok sayıda rakibi olduğunu, Azerbaycan'daki KOBİ'lerin ise %50'sinin yalnızca birkaç rakibi olduğunu belirttiğini vurgulamaktadır. İşletme tescil işlemlerinin basitleştirilmesi ve vergi idaresinin iyileştirilmesi amacıyla bazı adımlar atılmış olmakla birlikte bu adımlar yetersiz olup konu ile ilgili diğer ülkelerdeki başarılı yöntemleri uygulamaya ihtiyaç vardır (Qasimov, 2018: 48). Azerbaycan'da KOBİ'ler kendilerine sağlanan finansal desteklerden haberdar olmayıp mevcut finansal sistemler iş geliştirmeye elverişli değildir. İşletmeler, yüksek faiz oranları ve yüksek teminat gerektiren riskli borç verme politikalarını, işletme geliştirmenin önündeki en büyük engeller olarak görmektedir (Kuriakose, 2013: 4).

Azerbaycan'da KOBİ'lere yönelik stratejiler konusunda da önemli eksiklikler bulunmaktadır. Çok farklı kurumlar tarafından farklı destekler verilmekle birlikte danışmanlık sistemi zayıftır. Küçük işletmelere işletme geliştirme hizmetleri sağlayacak merkezler bulunmamakta, işletmeler eğitim konusunda sıkıntılar yaşamaktadır (CESD, 2012: 15).

Azerbaycan'da KOBİ ve girişimci adaylarına yönelik olarak Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, İhracat ve Yatırım Destek Kurumu (AZPROMO), Girişimciler Konseyi, İşletme Eğitim Merkezleri gibi aktörler ile destek ve teşvikler sağlanmaktadır (CESD, 2012: 8). Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı tarafından 2013 yılında kurulan, Gürcistan, Avusturya, İtalya ve Çin'de Ofisleri bulunan AZPROMO yabancı sermaye yatırımlarını çekmeyi ve petrol dışı sektörlerdeki ihracatı desteklemeyi amaçlamaktadır (AZPROMO, 2019). Ayrıca diğer kurum ve kuruluşlar tarafından da girişimciliğin geliştirilmesine

yönelik pilot projeler yürütülmektedir. Örneğin Azerbaycan'ın, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile birlikte dahil olduğu ve Avrupa Birliği ile ilgili ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan "İşletmeler İçin Avrupa Birliği" (EU4Business) kapsamında genç girişimciliğin geliştirilmesine yönelik projeler hayata geçirilmektedir (EU4Business, 2018). Ayrıca kırsal alandaki kadın girişimciliğinin geliştirilmesine yönelik projeler yürütülmekte (MFC, 2016) ve çeşitli kuruluşlar tarafından kendi işletmesini kurmak isteyen kişilere yönelik girişimcilik eğitimi programları düzenlenmektedir (OSCE, 2007). 7 şubesi ile birlikte Bakü İşletme Eğitim Merkezi (BBTC), Girişimcilik Destek Fonu ve Azerbaycan Girişimciler Konfederasyonu (AEC) küçük işletmelerin yönetim kapasitesinin geliştirilmesi için işletmelerin personellerine eğitim vermektedir. Bununla birlikte Azerbaycan Ekonomi Bakanlığının işletmeleri desteklemek üzere işletme planı, yatırım projeleri hazırlama /yürütme gibi hizmetleri bulunmamakta, işletme planı devlet bütçesinden kaynağını alan BBTC tarafından desteklenmektedir. 2016 yılında BBTC farklı bölgelerde 155 etkinlik düzenlemiştir (Qasimov, 2018: 43). Azerbaycan Milli Girişimcilik Destek Fonu (NFES) girişimcilere, devlet bütçesinden uygun şartlarla kredi sağlanması da dahil olmak üzere imtiyazlar vermekte olup Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2016 yılında çoğu tarımsal ürünlerin üretimi ve işlenmesi ile ilgili olan 2402 yatırım projesi bu fonlarla finanse edilmiştir (Qasimov, 2018: 45).

İş ortamının iyileştirilmesine yönelik olumlu politikaların ve düzenlemelerin neticesinde Azerbaycan iş yapma kolaylığında 2017 yılında 57. sıradayken, 2018 yılında 32 sıra birden yükselerek 25. sıraya yerleşmiştir (Dünya Bankası, 2019). Bununla birlikte Hükümet, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ve yeni teknolojilere yatırım için teşvik sağlamamaktadır (Kuriakose, 2013: 56). Azerbaycan kalkınma stratejisinin temel amacı olan petrole bağımlı ekonomiden uzaklaşarak istihdam ve büyümenin artırılması hedefine ulaşmak için yenilikçiliği, yeni teknolojileri ve girişimciliği destekleyen kamu politikalarının uygulanması oldukça önemlidir (Kuriakose, 2013: 49).

Azerbaycan'da küçük işletme politikalarını geliştirmek ve uygulamak için resmi bir koordinasyon platformu bulunmayıp böyle bir platformun (komite veya çalışma grubu) devlet kurumları, işletmeler ve diğer ilgililerin katılımı ile fikir ve proje üretmesi küçük işletme politikalarının etkinliğini artıracaktır (Qasimov, 2018: 41). İşletmelere başlangıç destekleri verilmesi, herkesin aynı kurallara tabi olması, destek verilecek işletmelerin belirli kurallara göre seçilmesi ve ihracata yönlendirme gibi unsurlar geliştirilmelidir (Kuriakose, 2013: 15). İşletmelerin Ar-Ge yeteneklerinin artırılmasına yönelik, doğrudan finansman (hibeler ve sübvansiyonlar) ve Ar-Ge vergi kredileri dahil olmak üzere, özel sektörde Ar-Ge ve inovasyonu teşvik eden politika araçları geliştirilmelidir (Kuriakose, 2013: 6).

KOBİ sayısının sınırlı olması rekabeti de zayıflatmaktadır. Girişimciliğin geliştirilmesine yönelik girişimciliği özendirici seminerler düzenlenmeli, destek programlarına ilişkin farkındalık düzeyi yükseltilerek sağlanan destekler konusunda etkin bilgilendirme programları uygulanmalıdır. Teknoloji kuluçka merkezleri kurulması ve bu merkezlerde yer alacak kişi ve işletmelerin doğru seçimi ile işletme giderlerinin ve ürünlerin desteklenmesi nitelikli girişimci sayısında artış meydana getirecektir. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de teknoloji alt yapısının geliştirilmesine katkı sağlayan KOSGEB Teknoloji Merkezleri (Tekmer) ve destek modelinin Azerbaycan için iyi örnek olabileceği öngörülmektedir.

6. TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KARŞILIKLI TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasında Karşılıklı Ticaretin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde iş ortamının iyileştirilmesi Psikolojik yakınlığın üst seviyelerde olduğu söz konusu ülkeler ile Türkiye arasında karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve Hollanda hastalığı riskinin bertaraf edilmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki karşılıklı ticaretin çok düşük seviyelerde seyrettiği görülmektedir.

Tablo 1: 1996 ve 2008 Yıllarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye İhracatındaki Payları

1996 İhracat (Bin ABD \$)	2008 İhracat (Bin ABD \$)	1996-2008 Artış oranı (%)	1996 Yılında Toplam İhracat İçindeki Payı	2008 Yılında Toplam İhracat İçindeki Payı
Azerbaycan	239 907	1 474 331	614,5	0,0103
Kazakistan	164 068	695 265	423,8	0,0071
Türkmenistan	65 659	467 169	711,5	0,0028
Özbekistan	230 555	951 458	412,7	0,0099
Kırgızistan	47 100	377 073	800,6	0,0020

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Türkiye'nin 1998 yılında Orta Asya Türk cumhuriyetlerine ihracatı 1996 yılındaki ihracatına kıyasla 4 ile 8 kat arasında artış göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatın payının 1996 yılına kıyasla 2008 yılında Kırgızistan hariç azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Ülkelerin Toplam İthalat Rakamları İçerisinde Türkiye'nin Payı

	2008 toplam ithalat (Bin ABD \$)	Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin 2008 toplam ithalatında Türkiye'nin Payı (%)
Azerbaycan	11.000.000	13,40
Kazakistan	32.534.000	2,14
Kırgızistan	4.907.000	9,52
Özbekistan	17.306.000	5,50
Türkmenistan	2.500.000	15,08

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü (WTO), 2019

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ithalatı içerisinde Türkiye'nin payı nispeten yüksektir. Girişimcilik ekosistemi iyileştikçe karşılıklı ticaretin artacağı muhakkaktır. Aynı coğrafyada coğrafi ve psikolojik olarak birbirine yakın bu ülkeler arasında KOBİ'lere yönelik ortak destek yaklaşımı ile karşılıklı ticaretin ve ortak tecrübenin geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Öncelikle söz konusu beş ülke arasında imzalanacak bir protokol ile Ortak Ticari İşbirliği Programı (OTİP) oluşturulabilecektir. OTİP kapsamında karşılıklı ticaretin geliştirilmesine yönelik farklı programlar yürütülebilecektir. OTİP'e katılan ülke işletmelerinin diğer OTİP ülkesine ihracat yapması durumunda ihracatı yapacak işletmenin, ülkesi ve hedef ülke tarafından düşük faiz krediler ile desteklenmesi, karşılıklı ticaretin yerel para biriminden yapılması özendirilebilecektir. Karşılıklı işbirliğini geliştirmek adına fuarlar, iş gezileri gibi organizasyonlara katılım desteklenebilecektir.

Üniversite öğrencilerindeki farkındalığı arttırmak ve üniversite sanayi işbirliğini geliştirebilmek adına, OTİP üyesi ülkelerdeki işletme ve uluslararası ticaret bölümlerinde OTİP üyesi ülkelere ilişkin detaylı ve uygulamaya dönük bilgiler verilerek psikolojik yakınlık sağlanabilecektir.

Avrupa Birliği'nin Girişimci Adaylarına yönelik düzenlemiş olduğu, kendi işini kurma aşamasında olan girişimci adayının ilgili sektörde faaliyet gösteren AB'deki bir işletmeyle eşleştirilerek ve burs sağlanarak uygulamalı girişimcilik stajı yapmasına imkan veren Genç Girişimciler İçin Erasmus (Erasmus For Young Entrepreneurs) programı benzeri bir yapının kurulması ile ülkelerarası tecrübe aktarım ve stratejik iş birlikleri söz konusu olabilecektir. Örneğin Özbekistan'da hazır giyim sektöründe kendi işini kurmak isteyen bir girişimci adayı iş planı hazırlamakta, kabul edilirse Türkiye'de burslu olarak hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren bir işletmeyi üst düzeyde inceleme olanağı bulunmaktadır. Böylece ülkedeki sektörü ve işletme operasyonlarını öğrenmekte ve ülkesine döndüğü zaman staj yaptığı ülkedeki işletmenin stratejik ortağı olmaktadır.

7. SONUÇ

Sonuç

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda sendromu içerisinde olup olmamak ve gelecekte oluşabilecek riskleri akademisyenler, uygulamacılar ve politika yapıcılar tartışılmakla birlikte bu ülkeler tarafından girişimcilik eko sisteminin geliştirilmesine yönelik yoğun çaba sarf edilmekte olduğu görülmektedir. Sosyo-Ekonomik büyümenin tavandan tabana yayılabilmesi için iş ortamının iyileştirilmesi ve KOBİ geliştirme politikaları vazgeçilmez bir araç olup KOBİ'ler farklı ülkelerde, farklı destek ve teşvik programları ile geliştirilmeye çalışılmaktadır. Liberal sisteme, eski doğu bloku ülkelerine göre çok önceden geçiş yapan ve SSCB'den ayrılan ülkeleri resmi olarak tanıyan ve ilk destekleyen ülke olan Türkiye'nin işletmelerin ve yeni girişimcilerin desteklenmesine yönelik önemli tecrübeleri bulunmaktadır. Söz konusu tüm ülkeler Hollanda hastalığı riskine karşı ve sosyo-ekonomik kalkınma amacıyla girişimcilik eko sisteminin geliştirilmesini ve uluslararası ticareti hedeflediğinden psikolojik ve kültürel yakınlığın olduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ortak ticari ağların tesis edilmesi ve geliştirilmesi sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma için alternatiften öte bir gerekliliktir. Karşılıklı ticaretin geliştirilmesinin en önemli unsurlarının başında bu ülkelerdeki girişimcilik eko sisteminin geliştirilmesi gelmektedir. Bu çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde girişimcilik eko sistemi ve Türkiye ile karşılıklı ticari ilişkiler keşifsel bir yaklaşımla analiz edilmiş olup sonraki çalışmalarda her bir ülke bazında niceliksel araştırma yöntemleri kullanılarak değişkenler bazında girişimcilik eko sisteminin analiz edilmesinin faydalı olacağı görülmektedir.

8. KAYNAKÇA

Kaynakça

- Abdymanapova, A. Sarsengali, Toxanova, N. Aigul, Galiyevaa H. Alma, Muhamedzhanova A. Aigul, Ashikbayeva S. Zhanar, Baidalinova S. Ainur, (2016). "Government Support of Innovative Business in the Republic of Kazakhstan". *Mathematics Education*, 11(5), 1033-1049.
- Aliyeva, Kamila (2017). "Uzbekistan aims to further develop entrepreneurship". <https://www.azernews.az/region/119924.html> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Avrupa Birliği (2018). "Advice for Small Businesses in Turkmenistan, https://eeas.europa.eu/delegations/turkmenistan/53923/advice-small-businesses-turkmenistan_en. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- AZPROMO (2019). "Azerbaycan Yatırım ve İhracat Desteği Fonu" <http://www.azpromo.az/about-us/azpromo>, (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Birleşmiş Milletler (2003). "Small and Medium-sized Enterprises in Countries in Transition" New-york ve Cenevre: Birleşmiş Milletler.
- Boyraz, H. Mehmet. (2014). "Hollanda Hastalığı Nedir?" Uluslararası Politika Akademisi, <http://politikaakademisi.org/2014/07/18/hollanda-hastaligi-nedir/> (Erişim tarihi: 18/07/2019).
- Bozkuş Sezer, Kahyaoğlu Hakan (2018). "Üretim ile Reel Efektif Döviz Kurunun Uzun Dönemli İlişkisi: Kazakistan Üzerine Bir Uygulama", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 360-387.
- CESD (2012). "Small and Medium Entrepreneurship in Azerbaijan; Country Assessment". *Baku: Center for Economic and Social Development*.
- Çapa, Mesut (2019). "Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye Kazakistan Münasebetleri". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-23.
- DAMU (2019a). <https://damu.kz/en/o-fonde/o-nas/osnovnye-etapy-razvitiya-fonda.php>. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- DAMU (2019b). <https://damu.kz/en/programmi/programmy-dlya-nachinayushchikh-predprinimateley/>. (Erişim tarihi: 21/08/2019).
- DEİK (2012). *Kırgızistan Ülke Bülteni*. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- Destek, M. Akif, Okumuş, İlyas ve Yıldırım, Abdulmecit (2017). "Tarımsal Katma Değer Üzerinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Bulgular", *BİLİG*, Güz 2017/Sayı 83, 225-239.
- DünyaBankası (2010). Access To Financial Services Policy Note Kyrgyz Republic, Vashington.
- DünyaBankası (2019). Doing Business, Vaşington.
- Dünya Ticaret Örgütü, Dünya İthalat İstatistikleri, <https://data.wto.org/> (Erişim tarihi: 21/12/2019).
- EBRD (2018a). Assessing Progress and Challenges in Unlocking the Private Sector's Potential and Developing a Sustainable Market Economy. Avrupa Bankası.

- EBRD (2018b). “EBRD and EU to boost small business in Turkmenistan” <https://www.ebrd.com/news/2018/ebrd-and-eu-to-boost-small-business-in-turkmenistan.html> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Ercan, Salih ve Gökdeniz, İsmail (2009). “Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 59-80.
- ERI (2016). 2016 Yılında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’a Göçmen İşçi Gelirleri Girişi: Güncel Eğilimler ve Beklentiler. Almatı: Eurasian Research Institute.
- ETF (2015). Overview of Vocational Education and Training and The Labour Market. European Training Foundation.
- EU4Business (2018). “Entrepreneurship for Youth project kicks off in Azerbaijan.” <http://www.eu4business.eu/news/entrepreneurship-youth-project-kicks-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Gov (2019). <https://www.gov.uk/government/publications/overseas-business-risk-turkmenistan/overseas-business-risk-turkmenistan>. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Hasanov, Rafkat, Biybosunova, Saltanat ve Hasanova Saviya (2009). “Assessing the Business Environment for Women’s Entrepreneurship Development in the Kyrgyz Republic”. Moskova: International Labour Organization Working Paper No:3.
- Hasanova, Saviya (2018). “Financial Inclusion, Financial Regulation, Financial Literacy, And Financial Education in the Kyrgyz Republic”, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/432336/adbi-wp850.pdf>. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Holzhacker, Hans ve Skakova Dana (2019). Turkmenistan Diagnostic, European Bank for Reconstruction and Development(IBRD),
- Hübner, Wojciech (2010). “SME Development in Countries of Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan): Constraints, Cultural Aspects and Role of International Assistance”, Viena: UNIDO.
- Khodzhaeva, Mavliuda (2017).” The Entrepreneurship Support Center has been opened with support of UNDP” <http://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/en/home/presscenter/articles/2017/12/28/the-entrepreneurship-support-center-has-been-opened-with-support-of-undp.html>. (Erişim tarihi: 16/09/2019).
- Kızıldag, Duygu ve Özkara, Belkıs (2017). “Kırgızistan’da Girişimciliğin Geliştirilmesinde Türkiye Bir Rol Model Olabilir mi?” 8. Uluslararası Girişimcilik Kongresi, Balıkesir.
- Kuriakose, Smita (2013). “Fostering Entrepreneurship in Azerbaijan” Vaşington, Dünya Bankası.
- Lasch, Frank, Dana, Paul-leo ve Mueller Jens (2009). “Diversity in Central Asia: Culture, Transition & Entrepreneurship”. *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*, 44-56.
- Majidov, Toshtemir. (2007). Entrepreneurship and Business in Uzbekistan: Historical Perspective and Current Obstacles. Doktora Tezi. Stirling: Stirling Üniversitesi.
- Mercan ve Göçer (2014). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, 251-274.
- MFAAzerbaycan (2019a). <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).

- MFAAzerbaycan (2019b). <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAKazakistan (2019a). http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAKazakistan (2019b). <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAKırgızistan (2019a). <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. 4 10, (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAKırgızistan (2019b). <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAÖzbekistan (2019a). <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFAÖzbekistan (2019b). <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFATürkmenistan (2019a). <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFATürkmenistan (2019b). <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- MFC (2016). http://mfc.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Case-Study-EU-projectAMFA_FINAL_ENG.pdf (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Mirziyoyev, Shavkat (2017). <http://www.uzbekembassy.in/2018-is-declared-as-the-year-of-supporting-active-entrepreneurship-innovative-ideas-and-technologies-in-uzbekistan/>. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Musayev, Vusal (2017). “The Strategic Roadmap for the Production of Consumer Goods in Azerbaijan at the Level of Small and Medium Entrepreneurship”. Baku: Center for Analysis of Economic Reforms and Communication. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- OECD (2017). “Boosting SME Internationalisation in Uzbekistan through better export promotion policies” Paris: OECD.
- OECD (2018a). “Competitiveness and Private Sector Development Enhancing Competitiveness in Central Asia Competitiveness and Private Sector Development” Paris, OECD.
- OECD (2018b). “OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship SME and Entrepreneurship in Kazakhstan” Paris, OECD.
- OECD Eurasia (2016, 11 24). “Monitoring competitiveness reforms in Kyrgyzstan” <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Monitoring-competitiveness-reforms-Kyrgyzstan.pdf>. (Erişim tarihi: 21/05/2019)
- OSCE (2007). “OSCE Office launches courses on entrepreneurship in Azerbaijan”, <https://www.osce.org/baku/48888> (Erişim tarihi: 21/05/2019)
- PWC (2010). “Doing Business Guide in Turkmenistan”. PWC.
- Qasimov, Loğman (2018). *Development of small business in Azerbaijan*. Lisans Tezi, Bakü: Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

- Schröder, Philipp ve Schröder, Elina (2017). "Entrepreneurship in Kyrgyzstan: Adjustments to a Changing Economic Environment". *Friedrich-Ebert-Stiftung*.
- South-SouthWorld (2015). *Development and implementation of Guarantee fund system to support SMEs in Kyrgyzstan*. <http://www.southsouthworld.org/blog/46-solution/1742/development-and-implementation-of-guarantee-fund-system-to-support-smes-in-kyrgyzstan>: ECIS. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Soyak, Alkan ve Nesirova, Zenfira (2003). "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi" *Caucasus And Central Asia In The Globalization Process International Conference*, Baku 11-13 Mayıs 2003, s. 14-20.
- TheTashkentTimes (2017). "Entrepreneurship Development Support Fund created in Uzbekistan", <http://tashkenttimes.uz/finances/1315-entrepreneurship-development-support-fund-created-in-uzbekistan>. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Tilekeyev, Kanat (2018). "SME Finance in the Kyrgyz Republic – Current Situation and Challenges". *Institute of Public Policy and Administration of the University of Central Asia*. Astana.
- TurkmenistanToday (2018). "State program on support of small and medium entrepreneurship for 2018-2024 was approved". http://tdh.gov.tm/news/en/articles.aspx&article_11838&cat26, (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- TÜİK (2019). Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Uninfo (2019). https://uninfo.org/sites/default/files/documents/tkm/Socio-economicProgram_2018-2024.docx. (Erişim tarihi: 21/05/2019).
- Yücememiş, T. Başak, Arıcan, Erişah ve Alkan Ufuk (2017). "Türkiye-Özbekistan- Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 17(9), 161-203.

Yazarlar

Dr. Ali AYCI
KOSGEB Uzmanı

1977 yılında Ankara’da doğan Dr. Ali AYCI, Lisans öğrenimini S. Demirel Üniversitesi İşletme bölümünde tamamladıktan sonra lisansüstü çalışmalarına Amerika Birleşik Devletlerinde ve Gazi Üniversitesinde devam etmiş ve Doktora eğitimini Gazi Üniversitesi İşletme bölümünde tamamlamıştır. Dr. Ali AYCI 2003 yılından itibaren KOSGEB’in farklı birimlerinde çalışmış, yurt içi ve yurt dışı çeşitli görevlerde ve projelerde görev almıştır. Uluslararası girişimcilik eğitmeni olan, üniversitelerde pazarlama ve girişimcilik dersleri veren Dr. Ali AYCI, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Japonya, Fransa, İrlanda başta olmak üzere 23 ülkede işletmelere yönelik araştırmalarda bulunmuş, pazarlama ve girişimcilik odaklı çalışmaları yurt içi ve yurt dışı çok sayıda yayında yer bulmuştur. Dr. Ali AYCI, hali hazırda KOSGEB’de KOBİ Uzmanı olarak görev yapmakta ve iyi derecede İngilizce bilmektedir.

Prof. Dr. Zakir AVŞAR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İletişim Fakültesi Dekanı

1967 doğumludur. İletişim ve kamu yönetimi alanlarında lisans ve yüksek lisans öğrenimleri gören Avşar, iletişim alanında doktora, doçent ve profesör oldu. Memuriyete Başbakanlıkta başladı ve değişik birimlerde görev yaptı. Bir süre TBMM’de Başkanlık Müşaviri olarak çalışan Avşar, sırasıyla Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık Müşavirliği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü ve Reklam Kurulu Başkanlığı görevlerinde de bulundu. 2000–2005 yılları arasında RTÜK Üyesi ve RTÜK Başkanvekili olarak çalıştı. 2005-2010 yılları arasında Başbakanlık Müşaviri olarak görev yaptı. Akademik ve mesleki çalışma alanlarıyla ilgili yurt içi ve yurtdışında yayınlanan makaleleri ve kitapları bulunan Prof. Dr. Avşar, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi dekanı olarak görev yaptı. 2015 yılında bir dönem ve 2018 yılında dokuz ay süreyle Michigan State Üniversitesi’nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. “Medya ve İslamofobi” üzerine bir araştırma gerçekleştirdi. Sağlık Bakanlığı Sağlık İletişimi Kurulu ve Gençlik ve Spor Bakanlığı Sportif Değerlendirme ve Geliştirme Kurulu Üyeliklerinde bulundu. Şu anda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi dekanı olarak görev yapmaktadır.

Zakir Avşar’a ait kitaplardan bazıları:

Radio ve Televizyon Hukuku (G. Öngören ile birlikte- RTÜK Yayını, 2003, Pramit yayınları 2004), Reklam ve Reklam Mevzuatı (M. Elden ile birlikte- RTÜK Yayını 2003, Piramit Yayınları 2004), İnternet Hukuku (G. Öngören ile birlikte-TOBB Yayını 2009), Bilişim Hukuku (G. Öngören ile birlikte-Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 2010), Ombudsman – Kamu Hakemi (Hak-İş Yayını 1997, Hayat – Al Baraka Türk Yayını 2011), Medya’nın İffeti (A. E. Kaya ile birlikte - Altınpost Yayınları, 2015).

İsmail İlhan HATİPOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğrencisi

1968 yılında Karaman'da doğdu. Karaman Lisesinden 1984 yılında, aynı yıl kazandığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümünden 1988 yılında mezun oldu. 2019 Mayıs ayında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim dalında yüksek lisansını tamamladı. 2019 yılı Güz döneminde başladığı Ankara Hacı Bayram Veli

Üniversitesi Maliye Anabilim Dalında Doktora çalışmalarına devam etmektedir.

1989 yılında girdiği yarışma sınavını kazanarak Maliye Bakanlığındaki görevlerine Stajer Gelirler Kontrolörü olarak başladı. 1992'de Gelirler Kontrolörü, 2000 de Gelirler Başkontrolörü oldu. 1997 yılında İngiltere'de AB Vergi Sistemi Konusunda Araştırma ile görevlendirildi. İdari görevlerine Şubat 2003'de Gelirler Genel Müdürlüğünde Daire Başkanı olarak başladı. Mayıs 2005'de Gelirler Kontrolörleri Başkanı, Aralık 2007'de Gelir İdaresi Başkan Yardımcısı oldu. Temmuz 2009'da Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürü ve bu görevle yürütülmek üzere, 25 Kasım 2009'da İç Denetim Koordinasyon Kurulu Başkanı ve 7 Şubat 2015 tarihinde tekrar İç Denetim Koordinasyon Kurulu Başkanı olarak Bakanlar Kurulu Kararı ile atandı. Şubat 2016'da Maliye Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı oldu. Mart 2018'de Bakanlık Müşaviri, Ağustos 2018'de Vergi Başmüfettişi olarak atandı. 2019 yılı Mart ayından bu yana Ankara Üniversitesi Genel Sekreteri ve Mali Genel Koordinatörü olarak görev yapmaktadır.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İç Denetim ve İç Kontrol Yüksek Lisans Programında 2015'den bu yana 'Kamu Mali Yönetimi' ve 'Risk Yönetimi ve Uygulamaları' derslerini vermeye devam ediyor. 2019 Bahar döneminde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesinde Denetim ve Risk Yönetimi Yüksek Lisans Programında 'Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol' dersini verdi.

